

A PERZSA KIRÁLY LÁTOMÁSA A *CHRONICON PASCHALÉ*BAN

JUHÁSZ Erika*

ELTE Eötvös József Collegium Byzantium Központ, Magyarország

Beérkezett: 2022. október 12. • Elfogadva: 2022. október 18.

© 2023 A szerző

ABSZTRAKT

Nisibis Kr. u. 350-ben lezajlott ostroma a görög forrásokban többféleképpen szerepel. A szövegek között megállapíthatók függési viszonyok is, az eltérések alapján azonban olykor egyéb (mára már elveszett) közvetítő forrásokat is feltételeznünk kell. A tanulmány a *Chronicon Paschale* és Theophanés krónikájának az ostromról szóló szöveghelyeit vizsgálja, s a két szövegben fellelhető hasonlóságokra és eltérésekre igyekszik magyarázatot adni.

KULCSSZAVAK

Nisibis, *Chronicon Paschale*, Theophanés, hipotetikus „ariánus” krónika, Theodórétos

Szepessy Tibor Tanár úr emlékének

A *Húsvéti krónika (Chronicon Paschale)* nehézkes olvasmány. Szövege nemcsak a klasszikus görög szerzők műveitől marad el színvonalában, de még a bizánci krónikaírók sorában sem szerepel előkelő helyen. Köszönhető ez a krónika műfajának, de a mű befejezetlenségének is. A benne megőrződött források miatt viszont értékes munka. A források felderítése és a szöveg helyreállítása azonban komoly nehézségek elé állítja a kutatókat. A magyar filológusok közül legkorábban (s a 2010-es évekig szinte kizárólag) Szepessy Tibor foglalkozott behatóan

* Levelező szerző. E-mail: juhasz.erika@gmail.com.

a szöveggel. Ő Héliodóros *Aithiopikájának* kutatása kapcsán fordult a *Húsvéti krónikához*; a Nisibis ostromáról szóló szöveghelyet¹ – egyéb görög forrásokkal együtt – a regény Syéné-epizódjával vetette össze,² hogy a Héliodóros-kronológia vitás kérdéseit tisztázhassa.³

A források összevetéséből a kutatók arra a következtetésre jutottak – elsősorban Aristide Colonna nyomán –,⁴ hogy a nisibisi ostrommal kapcsolatban Szent Ephrém szír *Nisibisi himnuszai* (különösen az első tizenkét himnusz), a *Chronicon Paschale* és a Iulianus Apostata *panégyrikosai*⁵ által képviselt hagyomány nyújt megbízható beszámolót. Az ostromról szintén tudósító Theodórétost⁶ és a tőle függő bizánci hagyományát hiteltelennek találták. Ezzel szemben Szepessy Tibor bebizonyította, hogy valójában Iulianus leírása állítható szembe Szent Ephrém himnuszaival és a *Chronicon Paschale*, valamint Theodórétos beszámolójával.

Az elemzésbe bevont szövegek közül az alábbiakban elsősorban a *Húsvéti krónikával* kívánunk foglalkozni. Mint azt már jeleztük, a *Chronicon Paschale* nem kifejezetten élvezetes olvasmány. A számtalan mondatrövidítő szerkezet, a ki nem tett alanyok, a szokatlanul tűnő vonzatok általában is jellemzőek a mondatszerkesztésre, a felhasznált szövegek színvonala miatt pedig a szöveg meglehetősen egyenetlen. Forrásait többnyire szó szerinti idézte a névtelen szerző, s mivel a mű befejezetlen maradt, az átdolgozás, az *ultima manus* hiányzott belőle. A krónikáiról olykor több – egymásnak ellentmondó – forrást próbált összehangba hozni, nem mindig sikerrel. A források azonosítását az is megnehezíti, hogy a felhasznált szövegeknél általában nem jelöli meg az eredetet, pedig több mára már elveszett művet is feldolgozott. Az általa nevesített forrásokat viszont korántsem biztos, hogy valóban olvasta; a szövegrészleteket többnyire a bennük lévő hivatkozással együtt emelte át.⁷ Így aztán, bár a Nisibis 350-es ostromáról szóló beszámolója után azt olvashatjuk, hogy értesüléseit Vologésos nisibisi püspök leveléből szerezte,⁸ élnünk kell a gyanúperrel, hogy valójában nem a háromszáz évvel korábban élt püspök eredeti leveléből merítette adatait. Hogy az általa idézett forrás nagyjából kortárs adatokra támaszkodott, azt sejtethetjük a szövegben előforduló kifejezésekből. Az elefántokat pusztító *onagros* például,⁹ amely a korábban skorpiónak is nevezett ostromgép elnevezése volt,¹⁰ a IV. századi szerzőknél, Ammianus Marcellinusnál

¹ L. Dindorf (ed.): *Chronicon Paschale*. Bonnae (1832) 536,18 – 539,3.

² *Aeth.* 9, 2–8 (*Heliodori Aethiopicorum libri decem* ab I. Bekkero recogniti. Lipsiae [1855] 245,30 – 254,6).

³ Szepessy T.: Die „Neudatierung“ des Heliodorus und die Belagerung von Nisibis. In: *Actes de la XIIIème Conférence Internationale d'Études Classiques 'Eirene'*. Bucureşti – Amsterdam (1975) 279–287; Szepessy T.: Nisibis ostroma és a Héliodóros-kronológia. *AntTan* 23 (1976) 52–74 (= Szepessy T.: *Le Siège de Nisibe et la Chronologie d'Héliodore*. *AA* 24 [1976] 247–276), majd: Szepessy T.: *Héliodóros és a görög szerelmi regény*. Budapest (1987) 169–212.

⁴ A. Colonna: L'assedio di Nisibis nel 350 e la cronologia di Eliodoro Emeseno. *Athenaeum* 28 (1950) 83 sk. és A. Colonna: La cronologia dei romanzi greci. Le „Etiopiche“ di Eliodoro. *Il Mondo Classico* 18 (1951) 147.

⁵ *Or.* I, 22–23, *Or.* III, 11–16 (J. Bidez: *Lempereur Julien: Œuvres complètes*. I/1–2. Paris 1932, 1924).

⁶ *Historia Ecclesiastica* 2, 30, 2–14 (ed. L. Parmentier – F. Scheidweiler, Berlin 1954²); *Historia Religiosa* col. 1304 (ed. Migne, PG 82).

⁷ A *Chronicon Paschale* forráshasználatáról lásd Juhász E.: *A Húsvéti krónika. Prolegomena*. Budapest (2014) 14–15, 109–138.

⁸ φέρεται δὲ ἐν ἐπιστολῇ Οὐλαγαέσου ἐπισκόπου Νισίβης τὸ κατὰ μέρος τούτων δηλοῦσι. (539, 2–3).

⁹ τὸν γὰρ τόπον ἅπαντα παντοίοις ὄπλοις ἐπλήρου, καὶ ὀνάγροις τοὺς πλείονας ἐλέφαντας ἀπέκτειναν. (537, 16–18)

¹⁰ J. den Boeft (et al.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXXI*. Leiden – Boston (2018) 272–273.

és Vegetiusnál tűnt fel utoljára;¹¹ a VII. században, a krónika keletkezésének idején már nem használták ezt az elnevezést.

Még különösebb a szó előfordulása a Theophanés neve alatt fennmaradt (IX. századi) világhronikában,¹² amely Nisibis harmadik ostromának leírásakor¹³ szinte szó szerint megegyezik a *Húsvéti krónika* szövegével (a Héliodóros-kutatásban valószínűleg ezért nem is kapott különösebb figyelmet). A két szöveg között megfigyelhető eltérések általában orthográfiai jellegűek vagy a kiadói elgondolásoknak köszönhetően mutatnak különbségeket (például a központoszásban), de középtájon van egy jelentősebb szakasz, amely különbözőképpen írja le az eseményeket:

Chronicon Paschale (Dindorf 536,18–539,3):

Σάπωρις δὲ ὁ Περσῶν βασιλεὺς ἐπελθὼν τῇ Μεσοποταμίᾳ, καὶ περικαθίσας ἡμέρας ρ' τὴν Νίσιβι, καὶ διαφόρως αὐτὴν πολεμήσας καὶ μηχαναῖς πολλαῖς χρῆσάμενος, ὡς καὶ ἐλεφάντων πλῆθος ἀγαγεῖν ἐπιτηδεῖον πρὸς συμμαχίαν καὶ βασιλεῖς μισθωτοὺς, μαγγανικά τε παντοῖα, οἷς, εἰ μὴ βούλοιντο τὴν πόλιν ἐκχωρήσειν, ἐξαφανίζεῖν αὐτὴν ἐκ βάθρων ἠπειλοῦν. τῶν δὲ Νισιβηῶν ἀντεχόντων πρὸς τὴν παράδοσιν, τὸ λοιπὸν ἐξυδατῶσαι ταύτην τῷ πρὸς αὐτὴν ποταμῷ διεγνώκει ὁ Σάπωρις. οἱ δὲ Νισιβηνοὶ εὐχαῖς ἐνίκουν τοὺς πολεμίους, εὐμενῆ τὸν θεὸν ἔχοντες. τῶν γὰρ ὑδάτων μελλόντων τὴν θέσιν τῶν τειχῶν ἐξομαλίζεῖν εἰς πτώσιν, μέρος τοῦ τείχους πεπόνθει κατὰ θεοῦ συγχώρησιν ἐπὶ τῷ συμφέροντι, καθὼς ἐν τοῖς ἐξῆς δηλωθήσεται. γίνεται γὰρ τὴν τε πόλιν φυλαχθῆναι καὶ τοὺς πολεμίους τοῖς ὕδασι ἀντέχεσθαι, ὡς καὶ πολλοὺς ἀπολέσθαι. οἱ δὲ καὶ τοῦτο πεπονθότες ἠπειλοῦν διὰ τοῦ καταπεσόντος μέρους τοῦ τείχους εἰσελθεῖν, παραστήσαντες τοὺς ἐλέφαντας ἐνόπλους καὶ ὄχλον συμπεΐσαντες ἐμβριθέστερον προσέχειν τῷ πολέμῳ μαγγάνοις παντοίοις μηχανώμενοι. οἱ δὲ τὴν πόλιν φρουροῦντες στρατιώται νίκην ἐκ θεοῦ προνοίας ἐσχίκασιν. τὸν γὰρ τόπον ἅπαντα παντοίοις ὄπλοις ἐπλήρουν, καὶ ὄναγροις τοὺς πλείονας ἐλέφαντας ἀπέκτειναν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐν τοῖς κατατέλμασι τῶν τάφρων ἐπέπεσαν, ἄλλοι δὲ κρουσθέντες ἀπεστράφησαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ὑπὲρ μυρίους αὐτῶν ὀπλίτας ἀπέκτειναν, καὶ τοῖς λοιποῖς σκηπτὸς οὐρανόθεν ἔπεσεν, νεφελῶν τε γνοφωδῶν καὶ ὑετοῦ λάβρου καὶ βροντῶν φωναῖς ἅπαντας ἐξέπληττον, ὡς τοὺς πλείονας αὐτῶν φόβῳ διαφθαρήναι. πάντοθεν δὲ ὁ νέος Φαραὼ Σάπωρις στενούμενος ἠττάτο, τοῖς τοῦ φόβου κύμασι δεινῶς κατατλούμενος. μέλλων δὲ καθαιρεῖν αὐτὴν, τοῦ τείχους ῥήγμα μέγιστον ὑπομείναντος, καὶ τῆς πόλεως λοιπὸν προδίδοσθαι μελλούσης, ὄρασις ἐδείχθη ἐν ἡμέρᾳ τῷ Σάπωρι καθ' ἣν ὥραν ἐπολέμει ἀνήρ τις περιτρέχων εἰς τὰ τείχη τῆς Νισίβης· ἦν δὲ ὁ φαινόμενος τῷ εἶδει Κωνσταντίος ὁ Αὐγουστος· ὡς πλέον ἀγανακτεῖν τὸν Σάπωριν κατὰ τῶν τῆς Νισίβης οἰκητόρων, λέγοντα ὡς Οὐδὲν ὑμῶν ὁ βασιλεὺς ἰσχύει· ἐξεληθάτω καὶ πολεμείτω, ἢ παράδοτε τὴν πόλιν. ἐκείνων δὲ λεγόντων, Οὐκ ἔστιν δίκαιον παραδοῦναι ἡμᾶς τὴν πόλιν, ἀπόντος τοῦ βασιλέως ἡμῶν Κωνσταντίου τοῦ Αὐγούστου. ὡς ἐκ τούτου πλέον ἀγανακτεῖν τὸν Σάπωριν, ψευδομένων αὐτῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκείνῳ, καὶ λέγειν αὐτόν, Ἴνα τί ψεύδεσθε· ἐγὼ θεωρῶ τοῖς ἑμοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν βασιλέα ὑμῶν Κωνσταντίον περιτρέχοντα εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως ὑμῶν. καὶ ἐν τούτοις πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ποικίλως ὁ Σάπωρις ἄπρακτος ἀνεχώρησεν, θάνατον ἀπειλήσας τοῖς μάγοις αὐτοῦ. μαθόντες δὲ τὴν αἰτίαν διέγνωσαν τοῦ φανέντος ἀγγέλου σὺν τῷ Κωνσταντίῳ τὴν δύναμιν, καὶ ἡρμήνευον αὐτῷ.

¹¹ Amm. Marc. *Res gestae* 15, 12; 23, 4, 4; 23, 4, 7; Veg. *mil.* 4, 22, 1; 4, 29, 3–4.

¹² C. de Boor (ed.): *Theophanis Chronographia* I. Lipsiae (1883).

¹³ Nisibis ostromáról és a forrásokról általában lásd: C. S. Lightfoot: Facts and Fictions – The Third Siege of Nisibis (AD 350). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 37 (1988) 105–125.

καὶ ἐπιγνοὺς ὁ Σάπωρις τοῦ κινδύνου τὴν αἰτίαν, ἐν φόβῳ γεγωνὸς ἐκέλευσε τὰ τε μαγανικὰ καυθῆναι καὶ ὅσα πρὸς τὴν τοῦ πολέμου παρασκευὴν ἠϋτρέπισεν διαλυθῆναι. αὐτὸς δὲ σὺν τοῖς ἰδίῳις φυγῆ διωκόμενος τὴν πατρίδα κατείληφεν, πρότερον λοιμικῆ νόσῳ τῶν πλειόνων διαφθαρέντων. φέρεται δὲ ἐν ἐπιστολῇ Οὐαλαγέσου ἐπισκόπου Νισίβης τὸ κατὰ μέρος τούτων δηλούση.

Theophanés (de Boor 39,13–40,13):

Τούτῳ τῷ ἔτει Σαβώρης πάλιν, ὁ βασιλεὺς Περσῶν, τὴν Νισίβιν παρακαθεσθεὶς ἰκανῶς αὐτῇ διηνόχλει, ὡς καὶ ἐλεφάντων πλῆθος ἀγαγεῖν ἐπιτηδεῖον πρὸς συμμαχίαν καὶ βασιλεῖς μισθωτοὺς μάγγανά τε παντοῖα, οἷς, εἰ μὴ βούλοιντο ἐκχωρήσειν, τὴν πόλιν ἐξαφανίζειν ἐκ βάρων ἠπειλοῦν. τῶν δὲ Νισιβηνῶν ἀντεχόντων πρὸς τὴν παράδοσιν, τότε λοιπὸν ἐξυδατώσαι ταύτην τῷ πρὸς αὐτῇ ποταμῷ διεγνώκει. οἱ δὲ ἄνδρες ταῖς εὐχαῖς ἐνίκων τοὺς πολεμίους εὐμενῆ τὸν θεὸν ἔχοντες. τῶν γὰρ ὕδατων μελλόντων τὴν θέσιν τῶν τειχῶν ἐξομαλίζειν πρὸς τὴν πτῶσιν, μέρος μὲν τι τοῦ τείχους ἐπεπόνθει, καὶ τοῦτο κατὰ θεοῦ συγχώρησιν, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς δηλωθήσεται. εὐθέως γὰρ γίνεται τὴν τε πόλιν φυλαχθῆναι, καὶ τοὺς πολεμίους τοῖς ὕδασι νήχεσθαι καὶ πολλοὺς ὑπὸ τοῦ ὕδατος διεφθάρθαι. οἱ δὲ καὶ τοῦτο πεπονθότες ἠπειλοῦν διὰ τοῦ καταπεσόντος τείχους εἰσελθεῖν παραστήσαντες τοὺς ἐλέφαντας ἐνόπλους καὶ τὸν ὄχλον εὐτρέπισαντες προσέχειν ἐμβριθέστερον τῷ πολέμῳ μαγγάνοις τε παντοίοις. οἱ δὲ τὴν πόλιν φρουροῦντες στρατιῶται ἐντεῦθεν τὴν νίκην θεοῦ προνοία ἐσχῆκασιν τὸν τε τόπον ἐπλήρουν παντοίοις ὄπλοις, ὀνάγοις δὲ τοὺς πλείους ἐλέφαντας ἀπέκτειναν· ἕτεροι δὲ ἐν τοῖς κατατέλμασι τῶν τάφρων ἐνέπεσον· ἄλλοι δὲ κρουσθέντες ἀπεστράφησαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ὑπὲρ μυρίου αὐτῶν ὀπλίται ἀπέθανον. τοῖς δὲ λοιποῖς σκηπτὸς οὐρανόθεν ἔπεσεν, καὶ νεφελῶν γνοφοδῶν καὶ ὑετῶν λάβρων καὶ βροντῶν φωναὶ ἅπαντας ἐξέπληττον, ὡς τοὺς πλείους τῷ φόβῳ διαφθαρήναι. πάντοθεν δὲ ὁ νέος Φαραῶ Σαβώρης στενούμενος ἠττάτο τοῖς τοῦ φόβου κύμασιν· ὃς ἀτενίσας τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς τῷ καταπεσόντι τοῦ τείχους ὄρᾳ ἄγγελον ἐπὶ τὸ ἄκρον ἐστῶτα, λαμπρῶς ἐστολισμένον καὶ παρὰ χεῖρα τὸν βασιλέα Κωνσταντίον κρατοῦντα· ὃς εὐθέως ταραχθεὶς τοῖς μάγοις θάνατον ἠπειλεῖ. μαθόντες δὲ τὴν αἰτίαν διεγνώκεισαν τοῦ φανέντος τὴν δύναμιν ἐρμηνεύειν τῷ βασιλεῖ, ὡς μεῖζων, ἢ κατ' αὐτούς. [δι' ἧς] ἐντεῦθεν ἐπιγνοὺς τοῦ κινδύνου τὴν αἰτίαν καὶ ἔμφορος γεγωνὸς ἐκέλευσε τὰ τε μάγγανα καῆναι, καὶ ὅσα πρὸς τὴν τοῦ πολέμου παρασκευὴν εὐτρέπισε διαλυθῆναι. αὐτὸς δὲ σὺν τοῖς ἰδίῳις φυγῆ ἐδίωκε τὴν πατρίδα, πρότερον λοιμικῆ νόσῳ διαφθαρέντες.

Mint láthatjuk, mindkét forrás megemlíti, hogy Constantius császár (337–361) távollétében II. Sápúr szászánida király (309–379) megostromolta Nisibist. A változatos eszközökkel (például harci elefántokkal) vívott sikertelen küzdelem után Sápúr új módszerhez folyamodott: a közeli folyó vizét rávezette a városra. Mindkét forrás előre vetíti, hogy a válságos pillanatban isteni közbenjárás mentette meg a várost. Leírják, hogy Isten segítségével hogyan verték vissza az egyre elszántabb támadásokat, majd azt az isteni közbeavatkozást, amelynek következtében Sápúr visszavonult. A Sápúrnak megjelenő látomás leírásában azonban eltér egymástól a két szöveg.

A két forrásszemelvényben olyan közös szókapcsolatok is előfordulnak, amelyeknek más görög szövegben nem találjuk nyomát (βασιλεῖς μισθωτούς; ὁ νέος Φαραῶ Σάπωρις), mégsem valószínű, hogy Theophanés a *Húsvéti krónikából* dolgozott. A Theophanés-kutatók általában úgy gondolják, hogy mivel a VII. századi *Húsvéti krónika* nyomai nem mutathatók ki Niképhoros patriarcha (ca. 758–828) krónikájában, s Phótios (ca. 810/820–893) sem írt róla

a *Bibliothékében*, a munka a IX. századi Konstantinápolyban valószínűleg nem volt hozzáférhető.¹⁴ Ezek szerint Theophanés sem olvashatta a *Chronicon Paschale* szövegét, ráadásul a párhuzamos szöveghelyeknél hol egyik, hol másik árul el több részletet. Ezért arra szokás gondolni, hogy egy közös – mára már elveszett – forrásból dolgozhattak. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ha valóban létezett ilyen közös forrás, akkor az már romlott szöveget tartalmazhatott. Erre a két krónikában kimutatható közös következtetések engednek következtetni. Más források beszámolóit szerint például a perzsák által emelt körtöltés egy ponton átszakadt, és így a víz elfolyt; Sápúr ezután a sártengeren vezette át seregét, amely sok áldozatot követelt. A *Chronicon Paschale*-ben és Theophanésnál azonban már csak azt olvashatjuk, hogy az elefántok ottvesztek az árkok iszapjában; azt nem tudjuk meg, hogy hogyan lett a vízből mocsár.

A feltételezett közös forrást illetően általában megegyeznek a kutatók abban, hogy egy ariánus szellemben íródott krónikából dolgozhattak.¹⁵ Henry Melwill Gwatkin pedig az ariánusokon belül a (mérsékelt) homoiánus irányzathoz kötötte az elveszett történeti művet, pusztán azért, mert az nem dicsérte egyértelműen az anomiánusokat.¹⁶

Joseph Bidez Philostorgios-kiadása függelékeként kísérelte meg rekonstruálni a feltételezett ariánus forrást;¹⁷ a töredékeket hét (görög és szír nyelvű) krónika szövegéből következtette ki. Bidez szerint Eusebios egyháztörténetének ariánus szellemben megírt folytatása lehetett az elveszett munka.

Michael Whitby és Mary Whitby, a *Chronicon Paschale* 284-től kezdődő szakaszának angol fordítói is úgy vélték, hogy az Eusebiosra visszavezethető és az ariánus színezetű részeket is a közös forrás közvetítette a *Húsvéti krónika* és Theophanés számára.¹⁸

A közös ariánus forrás lehetőségét Cyril Mango és Roger Scott is elfogadta, csak a töredékek rekonstruálását tartották kockázatosnak. Megfigyelésük szerint a *Chronicon Paschale* szerzője általában az ariánus színezetű részleteket is megőrizte forrásából, míg Theophanés általában elhagyta az eredeti szövegből, vagy átalakította azokat.¹⁹

A *Húsvéti krónika* ariánus jellegét általában – Pierre Batiffol nyomán – abban látják, hogy a szerző kedvezően nyilatkozott Constantiusról.²⁰ Kérdéses azonban, hogy tulajdoníthatunk-e egyáltalán ilyen egységes koncepciót a *Húsvéti krónika*-nak. Egy Kr. u. 630-nál megszakadó, az *ultima manust* nélküli szöveg egyetlen, X. századi másolata áll rendelkezésünkre; ez óvatosságra kellene, hogy intsen bennünket a szerző szándékainak (*intentio auctoris*) meghatározását illetően.

Thomas Ferguson mutatott rá, hogy a *Húsvéti krónika* (vagyis feltételezett „ariánus” forrása) kapcsán mindössze annyit figyelhetünk meg, hogy szerzője apologetikus szellemben írta művét: az antiocheiai Lukianos-iskolát, Szent Lukianos vértanú tanítványait igyekezett

¹⁴ C. Mango – R. Scott: *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History. AD 284–813*. Oxford 1997, repr. 2006. liii–liv.

¹⁵ Lásd például Mango – Scott: *i. m.* (14. j.) lxxx.

¹⁶ H. M. Gwatkin: *Studies of Arianism*. Cambridge (1900) 222–223.

¹⁷ J. Bidez – F. Winkelmann (eds.): *Philostorgius: Kirchengeschichte. Mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen*. Berlin (1981³) 202–241.

¹⁸ M. Whitby – M. Whitby: *Chronicon Paschale 284–628 AD*. Liverpool (2007²) xvi. 26. j.

¹⁹ Mango – Scott: *i. m.* (14. j.) lxxx.

²⁰ P. Batiffol: Un historiographe anonyme Arien du IVe siècle. *Römische Quartalschrift* 9 (1895) 57–97.

védeni vele.²¹ Ami pedig a *Chronicon Paschale* Constantius-ábrázolása miatt ariánusnak bélyegzett részeit illeti, Batiffolnak valószínűleg ellent kell mondanunk. Constantiust és tetteit ugyan kedvező színben tünteti fel, de semmilyen jellegzetesen ariánus vonás nem fedezhető fel megnyilatkozásaiban. Igaz ez az általunk vizsgált szemelvényre is.

Általában úgy vélik, hogy az idézet eltérő szakaszán Theophanés azért változtatta meg a szöveget, hogy kevésbé kedvezzen Constantiusnak. A *Húsvéti krónikában* azt olvashatjuk, hogy Sápúr egy jelenést látott, amely Constantius alakját öltötte magára, Theophanés ellenben azt írta, hogy egy angyalt látott a perzsa nagykirály, aki kézen fogta Constantiust. Ha azonban tovább olvassuk a *Húsvéti krónika* szövegét, láthatjuk, hogy ott is szó van a Constantiusszal együtt megjelenő angyalról. Valószínűbb tehát, hogy az eltérő szövegrészletben nem Theophanés, hanem a *Chronicon Paschale* szerzője változtatott a feltételezett közös forrás szövegén. Mint számtalan más esetben, valószínűleg itt is egy másik műből próbálta kiegészíteni ismereteit vagy pontosítani az olvasottakat. Erre utalhat az is, hogy a városvédők és Sápúr közt lezajlott párbeszéd után, mielőtt a Theophanésnál is megtalálható részlet folytatódna, egy összefoglaló, átvezető mondatot iktat be a *Húsvéti krónika* szerzője: καὶ ἐν τούτοις πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ποικίλως ὁ Σάπωρις ἄπρακτος ἀνεχώρησεν.²²

A Theophanéstól eltérő szövegrészletben egyéb ellentmondást is találunk, amely arra enged következtetni, hogy interpolációról lehet szó. Korábban mindketten arról tudósítottak, hogy a fal beomlott szakaszánál nyilvánul meg Isten támogató közbenjárása. Theophanés később valóban arról beszél, hogy a falon keletkezett résnél jelent meg Sápúrnak az angyal Constantiusszal, a *Chronicon Paschale* azonban arról ír, hogy Sápúr látomásában Constantius az egész város falait körbefutotta. A betoldás tényét valószínűsíthetjük; annak felkutatása azonban, hogy az ismeretlen szerző elveszett forrásának kiegészítéséhez milyen másik szöveget használt (és milyen mértékben), úgyszólván lehetetlen feladat.

Az ostromleírás egyes elemeivel rokonítható szövegeket vizsgálva elgondolkodtató hasonlóságokat találunk az V. század közepén alkotó Theodórétoznál. Kyrrhos püspöke két művében is tárgyalta Nisibis ostromát.²³ Beszámolóit azonban, mint említettük, korábban nem tartották hiteles forrásnak az ostrom rekonstruálásához. Vitathatatlan, hogy kronológiailag, földrajzilag pontatlan adatokat is közöl: például mindkét művében a Nagy Konstantin halála (337. május 22.) utáni hónapokra teszi az ostromot, pedig valójában a 350-es támadásról beszél; az általa kulcsszereplővé megtett nisibisi Jakab püspök a 337-es ostromot szenvedte végig, 350-ben már nem élt; a *Historia Religiosa*ban pedig nem azt írta, hogy a Mygdonios folyó Nisibis közelében hömpölygött, hanem hogy keresztülfolyt a városon. Maróth Miklós

²¹ Th. C. Ferguson: *The Past is Prologue. The Revolution of Nicene Historiography*. (Vigiliae Christianae Supplement 75) Leiden – Boston (2005) 57–79 (Chapter three: The *Chronicon Paschale* and non-Nicene historiography), ebben 73.

²² Nem zárhatjuk ki, hogy a mondat a kézirati hagyományozódás során – akár későbbi kéz betoldásaként – került a szövegbe, de a rendelkezésünkre álló legkorábbi (10. századi) kéziratban ennek nincs nyoma; a 211. folium rectójának 8–10. sorában folyamatos a szöveg.

²³ L. Parmentier: *Theodoret. Kirchengeschichte*. (Die griechischen christlichen Schriftsteller 19) Leipzig (1911); L. Parmentier – F. Scheidweiler: *Theodoret. Kirchengeschichte*. (Die griechischen christlichen Schriftsteller 44) Berlin (1954²); L. Parmentier – G. Ch. Hansen: *Theodoret. Kirchengeschichte*. (GCS NF 5) Berlin (1998³); Theodoretus, *Historia Religiosa* PG 82 col. ed. Migne 1304–1305.

azonban kimutatta,²⁴ hogy az ostrom résztvevőjének, s így hiteles szemtanújának számító Szent Ephrém szír himnuszaiiban és az Ephrém-életrajzokban olvashatókkal nagyjában-egészen összecsengenek Theodórétos leírásai; elsősorban a szír nyelvű Ephrém-életrajzokra támaszkodott. A kyroszi püspöknek felrótt tévedések pedig az életrajzokra vezethetők vissza. Szepessy Tibor is arra a következtetésre jutott, hogy Theodórétos művei részelemeikben alkalmasak az ostrom lefolyásának rekonstruálására.²⁵

Ha a Nisibisi Jakobhoz köthető hagiográfiai kiegészítésektől eltekintünk, több hasonlóságot is megfigyelhetünk a *Chronicon Paschale* és Theodórétos művei között: a közös ostromtechnikai elemeken kívül a *Húsvéti krónikában* is van szó imákról, mindkettőben szóba kerülnek az időjárás viszontagságai is, az elefántokat és a sereget csapások sújtják, Sápúr halállal fenyegeti tanácsadóit, és így tovább, de talán a legfontosabb egyezés, hogy Theodórétosnál is a császárt véli látni Sápúr, akárcsak a krónika betoldott szöveghelyén.

Az egyezésekből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Tudjuk, hogy Theodórétos szír forrásokat is olvasott. De talán megkockáztathatjuk a feltevést, hogy létezett olyan – eddig ismeretlen vagy beazonosítatlan – görög nyelvű forrás is, amely tartalmazta a fenti eseményeket, s amelynek alapján a *Chronicon Paschale* szerzője a Theophanésszal közös forrást kiegészíthette.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány az NKFIH NN 124539 számú, „Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncon innen és túl” című pályázat támogatásával készült.

SUMMARY

The siege of Nisibis, which took place in 350 AD, is mentioned in various ways in Greek sources. Dependencies can also be established between the texts, but based on the differences, we sometimes have to assume other (now lost) intermediary sources. This paper examines the passages about the siege in the *Chronicon Paschale* and Theophanes' Chronicle and tries to explain the similarities and differences in the two texts.

Keywords: Nisibis, *Chronicon Paschale*, Theophanes, hypothetical „Arian” chronicle, Theodoretus

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

²⁴ Maróth M.: Nisibis i. sz. 350-es ostroma szír források tükrében. *AntTan* 24 (1977) 224–227, ebben 225; Maróth M.: Le Siège de Nisibe en 350 ap. J.-Ch. d'après des sources syriennes. *AA* 27 (1979) 239–243, ebben 240–241.

²⁵ Szepessy T. (1987): *i. m.* (2. j.) 181–183.

